

Πέτρος Φιλίππου-Αγγέλου

Αρχαιολόγος, Αντιπεριφερειάρχης Ανατολικής Αττικής

Το ναυάγιο του ORIA στον Σαρωνικό στις 12-2-1944 Η μεγαλύτερη ναυτική τραγωδία στη Μεσόγειο στη διάρκεια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου

4000+ ψυχές στην επιφάνεια της μνήμης!

Μια από τις μεγαλύτερες ναυτικές τραγωδίες που είναι άγνωστη στο ευρύ κοινό είναι αυτή του ατμόπλοιου ORIA, η οποία έγινε το βράδυ της 12ης Φεβρουαρίου του 1944 στο νησί του Πατρόκλου (ή Γαϊδουρονήσι, το οποίο βρίσκεται στον Σαρωνικό κοντά στο Σούνιο και απέναντι από την παραλία των Λεγραιών).

Όταν οι Ιταλοί συνθηκολόγησαν τον Σεπτέμβριο του 1943, οι Γερμανοί βρέθηκαν να έχουν καταλάβει τα Δωδεκάνησα τα οποία ήταν μέχρι τότε υπό την κατοχή των Ιταλών. Οι Γερμανοί πρότειναν στους Ιταλούς να συνεχίσουν τον πόλεμο μαζί τους αλλά αυτοί αρνήθηκαν λόγω της συνθηκολόγησης. Συνέλαβαν λοιπόν όλους τους Ιταλούς στρατιώτες που βρίσκονταν στα Δωδεκάνησα τους κράτησαν αιχμαλώτους και αποφάσισαν να τους μεταφέρουν στην Γερμανία στα στρατόπεδα συγκέντρωσης. Στις 11 Φεβρουαρίου 1944 οι Γερμανοί φόρτωσαν, στην κυριολεξία στοίβαξαν στα αμπάρια, στο επιταγμένο νορβηγικό πλοίο ORIA, πάνω από 4.000 Ιταλούς στρατιώτες αιχμαλώτους, μεταξύ των οποίων ήταν 43 αξιωματικοί και 118 υπαξιωματικοί, προκειμένου να τους μεταφέρουν στον Πειραιά. Εκτός από τους αιχμαλώτους στο πλοίο επέβαιναν ακόμη 90 Γερμανοί στρατιώτες, πέντε ναυτικοί ως πλήρωμα, ένας Έλληνας μηχανικός και ο Νορβηγός καπετάνιος Μπιάρνε Ρασμούσεν (Bjarne Rasmussen)¹.

Το πλοίο απέπλευσε από τη Ρόδο το απόγευμα της 11ης Φεβρουαρίου 1944 συνοδευόμενο από τρία γερμανικά πολεμικά πλοία. Κατά τη διάρκεια της διαδρομής ανοιχτά της Λέρου υπέστη επίθεση από αγγλικά πλοία. Λόγω του ότι συνοδευόταν από τρία ιταλικά ελαφρά αντιτορπιλικά πλοία που είχαν καταληφθεί από τους Γερμανούς, οι σύμμαχοι νόμιζαν ότι μετέφερε πολεμι-

κό υλικό. Κατάφερε όμως να διαφύγει λόγω της βοήθειας που παρείχαν τα αντιτορπιλικά που το συνόδευαν.

Το βράδυ της επόμενης ημέρας παραπλέοντας στο Σούνιο, μέσα σε μεγάλη καταιγίδα, ξέφυγε από την πορεία του και προσέκρουσε στην ανατολική πλευρά, στα βράχια του νησιού Πάτροκλος. Η σύγκρουση ήταν σφοδρή και το πλοίο βυθίστηκε σε πολύ σύντομο χρονικό διάστημα, παρασύροντας στον βυθό τούς χιλιάδες στρατιώτες που μετέφερε. Στο σήμα κινδύνου που εξέπεμψε ο καπετάνιος, ήταν αδύνατο άλλα πλοία να μεταβούν άμεσα στο σημείο του ναυαγίου. Το επόμενο πρωί ξεκίνησαν από τον Πειραιά πέντε ρυμουλκά, μόνο ένα όμως το *VULKAN*, κατάφερε να προσεγγίσει το ναυάγιο λόγω της μεγάλης θαλασσοταραχής και παρ' όλες τις δύσκολες καιρικές συνθήκες μπόρεσαν να διασώσουν 6 εγκλωβισμένους Ιταλούς.

Οι μαρτυρίες για τους διασωθέντες διαφέρουν. Άλλοι μαρτυρούν ότι σώθηκαν 21 Γερμανοί, ο Νορβηγός καπετάνιος και ο Έλληνας μηχανικός, ενώ αλλού² αναφέρεται ότι διασώθηκαν ο καπετάνιος, 45 Γερμανοί και 49 Ιταλοί στρατιώτες που είχαν καταφέρει να προσεγγίσουν τα βράχια.

Όλοι οι υπόλοιποι, πάνω από 4.000 ψυχές (από άλλες πηγές 4.184), χάθηκαν στο ναυάγιο. Και βέβαια πιθανόν να είχαν διασωθεί πολύ περισσότεροι εάν δεν ήταν ασφυκτικά εγκλωβισμένοι-στοιβαγμένοι στα αμπάρια.

Καταχώρηση από τα αρχεία του πλοίαρχου Χάινριχ Ρόλμαν διοικητή των Γερμανικών Ναυτικών Δυνάμεων της Αττικής, από το πολεμικό ημερολόγιο της μονάδας της 13ης-14ης Φεβρουαρίου, μια ημέρα μετά το ναυάγιο, αναφέρει ότι, «μια νηοπομπή αποτελούμενη από τα πλοία TA16, TA17, TA19 και το ατμόπλοιο *ORIA*, με 4.000 περίπου Ιταλούς αιχμαλώτους από τη Ρόδο, πέρασε στο Σούνιο. Ενώ τα συνοδευτικά πλοία πάλευαν ενάντια στην καταιγίδα και στον δυνατό κυματισμό, το *ORIA* προσάραξε στο Γαϊδουρονήσι. Πολύ υψηλές ανθρώπινες απώλειες. Προς το παρόν δεν μπορεί να σταλθεί βοήθεια λόγω του ασυνήθιστου πολύ μεγάλου κυματισμού»³.

Για πολύ καιρό τα πτώματα ξεβράζοντο στην ακτή των Λεγραινών αλλά και σε άλλες κοντινές ακτές του Σαρωνικού.

Οι Γερμανοί με επιστρατευμένους αιχμάλωτους Ιταλούς στρατιώτες άνοιξαν τάφρους στην παρακείμενη ακτή όπου τους έθαβαν ομαδικά, σύμφωνα με την μαρτυρία του Ιταλού *Gulio Antoniaci*⁴.

Το πλοίο παρέμεινε για αρκετά χρόνια βυθισμένο στην περιοχή μέχρι στις αρχές της δεκαετίας του '50. Το 1951-1953 η εταιρεία των αδελφών Λιαμή που ήταν εξειδικευμένη στην διάλυση πλοίων και ανέλκυση ναυαγίων ανέλαβε να διαλύσει και να ανασύρει το πλοίο, το οποίο κόπηκε και πουλήθηκε ως λαμαρίνες, παλιοσίδερα.

Λίγο αργότερα η ιταλική κυβέρνηση προέβη σε εκταφή των σορών (σύμ-

φωνα με μαρτυρίες των κατοίκων) προκειμένου να τις μεταφέρει στην Ιταλία (δεν είναι γνωστή μέχρι σήμερα η τοποθεσία που μεταφέρθηκαν, πιθανόν στο κοιμητήριο του Μπάρι).

Από τότε και για αρκετές δεκαετίες στη συνέχεια, το ναυάγιο λησμονήθηκε, ξεχάστηκε και περιβλήθηκε από ένα πέπλο σιωπής. Ποτέ δεν έγινε καμία αναφορά σε αυτό ούτε σε στρατιωτικά χρονικά, ούτε ποτέ συμπεριλήφθηκε στις μεγάλες ναυτικές τραγωδίες. Γι' αυτό λοιπόν το έγκλημα του μαζικού πνιγμού τόσων χιλιάδων εγκλωβισμένων, ποτέ δεν αναζητήθηκε καμία ευθύνη και ποτέ κανείς δε τιμωρήθηκε.

Έτσι παρέμενε ξεχασμένο μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του '90, αρχές του 2000, όταν ο δύτης Αριστοτέλης Ζερβούδης μετά από σχετικές έρευνες στην περιοχή ταυτοποίησε από τα απομεινάρια του ναυαγίου που είχαν παραμείνει στον βυθό, ότι ήταν το Ατμόπλοιο *ORIA*. Αυτή ήταν και η πρώτη προσπάθεια να επανέλθει στη μνήμη από το πέπλο λήθης που είχε καλύψει μέχρι τότε το ναυάγιο. Τα αποτελέσματα των ερευνών του τα δημοσίευσε σε άρθρο του το 2002 με τίτλο «Το ναυάγιο του *ORIA*, η μεγαλύτερη ναυτική τραγωδία στο Αιγαίο κατά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο». Ακολούθησαν μεμονωμένα άρθρα και ανακοινώσεις τα επόμενα χρόνια δημοσιογραφικού κυρίως περιεχομένου χωρίς όμως κάποια ιδιαίτερη ιστορική έρευνα και κυρίως έρευνα αρχείων τα οποία πάντα παρέμεναν κλειστά. Στη συνέχεια με πρωτοβουλία των ελληνικών τοπικών αρχών, και συγκεκριμένα των τότε Δημάρχων Σαρωνικού Πέτρου Φιλίππου και Κερατέας Σταύρου Ιατρού, οι οποίοι ήρθαν σε επαφή με τις ιταλικές αρχές, έγιναν προσπάθειες από κοινού προκειμένου να βρεθούν στοιχεία για το ναυάγιο και να προγραμματιστούν εκδηλώσεις μνήμης.

Παράλληλα μετά τις πρώτες δημοσιεύσεις και άρθρα που άρχισαν να γράφονται στον τύπο, άρχισε δειλά να δημιουργείται στην Ιταλία «Δίκτυο οικογενειών των αγνοουμένων του *ORIA*»,⁵ όπου συγγενείς και απόγονοι των θυμάτων άρχισαν να επικοινωνούν μεταξύ τους και να ζητούν πληροφορίες για το ναυάγιο.

Από το 2011, όταν άρχισε σιγά-σιγά να γίνεται γνωστό το ναυάγιο άρχισαν δειλά να γίνονται οι πρώτες εκδηλώσεις μνήμης και επισκέψεις συγγενών των θυμάτων είτε από τον Σύλλογο «Χρυσή Τομή» της Κερατέας, είτε από τον Δήμο Σαρωνικού όπου κατά την διάρκεια της αδελφοποίησης με τον ιταλικό Δήμο *Crispiano* (12-4-2013) οι δημοτικές αρχές απότισαν φόρο τιμής στα θύματα του *ORIA*.⁶

Με αφορμή την ανεύρεση από τον δύτη Τέλη Ζερβούδη μιας караβάνας στην οποία ήταν χαραγμένα τα αρχικά M.D. και η πόλη Vaiano, ορίστηκε το Βαϊάνο σαν κέντρο των εκδηλώσεων για την μνήμη του *ORIA*. Τα αρχικά που ήταν χαραγμένα ταυτίστηκαν με το όνομα Dino Menicacci όπως προέκυψε

από έρευνα στα αρχεία του Βαϊάνο, ενώ στην караβάνα είχε ακόμη χαράξει τη φράση: «Mama ritornero perche ti voglio bene» (Μαμά θα επιστρέψω, γιατί σε αγαπώ).⁷

Η πρώτη φορά που ελληνική αντιπροσωπεία επισκέφθηκε το Βαϊάνο, Δήμο 20 χλμ. βόρεια της Φλωρεντίας, ήταν στις 5 Ιουλίου 2013. Στην αντιπροσωπεία μετείχαν ο Πέτρος Φιλίππου, Δήμαρχος Σαρωνικού, ο πρώην Δήμαρχος Κερατέας Σταύρος Ιατρού, ο δύτης Τέλης Ζερβούδης και ο Γιώργος Ιατρού εκ μέρους της «Χρυσής Τομής» Κερατέας. Εκεί για πρώτη φορά έγινε συνάντηση με τα μέλη του δικτύου, συγγενείς και απογόνους των θυμάτων, ενώ στην πολύωρη εκδήλωση που έγινε, με ομιλίες των Δημάρχων, ιστορικών, μέλη του δικτύου και κυρίως από επιζώντες Ιταλούς στρατιώτες που ήταν στα Δωδεκάνησα την περίοδο του πολέμου. Εμείς από την μεριά μας αναφέραμε τι είχαμε κάνει μέχρι εκείνη την στιγμή για την ανάδειξη του ναυαγίου του ΟΡΙΑ και ενημερώσαμε ότι πρόθεσή μας ήταν να αναγείρουμε ένα μνημείο στο σημείο του ναυαγίου στην μνήμη των θυμάτων.

Πράγματι το μνημείο έγινε στο σημείο του βράχου Κασίδι (580 χλμ. της Λεωφόρου Αθηνών-Σουνίου) από τον Δήμο Σαρωνικού. Η σύνθεση είναι έργο του γλύπτη Θύμιου Πανουργιά και έγινε με την ευγενική χορηγία της Μαρίνας και του Αθανάσιου Μαρτίου.

Στο μνημείο είναι χαραγμένη η επιγραφή στις δύο γλώσσες, όπως μας την ζήτησε το δίκτυο των οικογενειών των αγνοουμένων:

ΣΤΟΥΣ ΝΕΚΡΟΥΣ ΤΟΥ «ΟΡΙΑ»

ΣΕ ΑΥΤΟ ΤΟ ΣΗΜΕΙΟ ΤΟΥ ΑΙΓΑΙΟΥ ΘΗΟΥ ΞΕΠΡΟΒΑΛΛΕΙ ΤΟ ΝΗΣΙ ΤΟΥ ΠΑΤΡΟΚΛΟΥ ΑΝΑΠΑΥΟΝΤΑΙ ΠΕΡΙΣΣΟΤΕΡΟΙ ΑΠΟ 4.000 ΙΤΑΛΟΙ ΑΙΧΜΑΛΩΤΟΙ ΠΟΛΕΜΟΥ, ΠΟΥ ΧΑΘΗΚΑΝ ΣΤΟ ΝΑΥΑΓΙΟ ΤΟΥ ΑΤΜΟΠΛΟΙΟΥ «ΟΡΙΑ», ΣΤΙΣ 12 ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΥ 1944 ΣΤΟΝ ΔΡΟΜΟ ΓΙΑ ΤΑ ΝΑΖΙΣΤΙΚΑ ΣΤΡΑΤΟΠΕΔΑ ΣΥΓΚΕΝΤΡΩΣΕΩΣ

AI CADUTI DELL «ΟΡΙΑ»

IN QUESTO SPECCHIO DI MARE EGEO DOVE SPUNTA L' ISOLA DI PATROCLO RIPOSANO OLTRE 4.000 MILITARI ITALIANI PERITI IL 12.2.1944 NEL NAUFRAGIO DEL PIROSCAFO «ΟΡΙΑ» CHE LI DEPORTANA VERSO I LAGER NAZISTI

Στις 12 Φεβρουαρίου του 2014, εβδομήντα χρόνια μετά την τραγωδία, έγινε για πρώτη φορά επιμνημόσυνη τελετή στην μνήμη των θυμάτων και έγιναν τα αποκαλυπτήρια του μνημείου, παρουσία εκπροσώπων της ιταλικής πρεσβείας, Ιταλών συγγενών και απογόνων των θυμάτων, που για πρώτη φορά

επισκέφθηκαν τον τόπο της τραγωδίας, τοπικών αρχών και πλήθους κόσμου σε ένα κλίμα ιδιαίτερης συγκινησιακής φόρτισης, μια και πρώτη φορά μετά από 70 χρόνια τιμήθηκαν τα πάνω από 4.100 θύματα του πιο πολύνεκρου ναυαγίου στην ιστορία της Μεσογείου, με κύριο σύνθημα «Χαμένοι ναι, ξεχασμένοι όχι – Ποτέ πια πόλεμος – Ειρήνη στη Μεσόγειο!» Παράλληλα ο δύτης Τέλης Ζερβούδης τοποθέτησε μία μαρμάρινη πλάκα στο βυθό της θάλασσας στο σημείο που έγινε το ναυάγιο!

Χαρακτηριστική ήταν η φράση του Ιταλού Πρέσβη: «Ευχαριστούμε τους Έλληνες που κάνατε ότι δεν κάναμε εμείς ως Ιταλοί για τους νεκρούς συμπατριώτες μας»!

Ακολούθησαν και άλλες εκδηλώσεις για το ναυάγιο του *ORIA*, όπως η παρουσίαση του βιβλίου του Πάολο Τσιάμπι «Η Καραβάνα στο βυθό της Θάλασσας», Μονόλογος για τα θύματα του ατμόπλοιου *ORIA* (12-2-1944) στο νησί του Πατρόκλου, 70 χρόνια μετά, 4.000 + ψυχές στην επιφάνεια της μνήμης (Επιμέλεια Γιώργου Ιατρού).

Ακολούθησε και το ντοκιμαντέρ *memORIA* του Γιώργου Ιατρού που προβλήθηκε σε πάρα πολλά φεστιβάλ αποσπώντας πολλές θετικές κριτικές το οποίο και συνέβαλε στην ανάδειξη της μεγαλύτερης ναυτικής τραγωδίας του Β' Παγκοσμίου Πολέμου.

Από τότε καθιερώθηκε βεβαίως κάθε χρόνο την πρώτη Κυριακή του δεύτερου δεκαημέρου του Φεβρουαρίου να τελείται πάντα επιμνημόσυνη δέηση, με κατάθεση στεφάνων και απόδοση τιμών στο χώρο του μνημείου για τα θύματα του *ORIA*.

Βεβαίως τα αναπάντητα ερωτήματα για το πιο πολύνεκρο ναυάγιο του Β' Παγκοσμίου Πολέμου είναι πολλά. Πρώτα απ' όλα για ποια σκοπιμότητα το ναυάγιο αυτό κυριολεκτικά «θάφτηκε» από τα επίσημα αρχεία των κρατικών υπηρεσιών όπου καταγράφονται τα ναυάγια και ουδέποτε δόθηκε στην δημοσιότητα. Ποια σκοπιμότητα υπήρξε που κράτησε στη λήθη και στη λησμονιά την τραγωδία του *ORIA*; Γιατί μέχρι σήμερα δεν έχει επιτραπεί να ερευνηθούν τα αρχεία των Υπουργείων Άμυνας, Ναυτιλίας της Ελλάδας, της Ιταλίας αλλά και της Γερμανίας προκειμένου να χυθεί φως για τα αίτια αλλά και για το συμβάν της τραγωδίας; Ήταν τελικά ατύχημα ή αποτέλεσμα συγκεκριμένης πολεμικής ενέργειας το συγκεκριμένο ναυάγιο;

Αυτά και πολλά άλλα ερωτήματα πρέπει να απαντηθούν από τον σύγχρονο ιστορικό που θα διερευνήσει τα αρχεία και τις πηγές για το *ORIA*. Και οφείλουμε να το κάνουμε για την μνήμη των πάνω από 4.100 αδικοχαμένων θυμάτων της ναυτικής αυτής τραγωδίας. Οφείλουμε να το κάνουμε για να τηρήσουμε την υπόσχεση που δώσαμε στις 12-12-2014, εβδομήντα χρόνια μετά την τραγωδία: «ΧΑΜΕΝΟΙ ΝΑΙ, ΞΕΧΑΣΜΕΝΟΙ ΟΧΙ»!

ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ

1. Βλ. Πάννη Ράγκου, *Ατμόπλοιο ORIA – Ο Τιτανικός της Κατοχής*, Περιοδικό *Ιστορία Εικονογραφημένη* (Εκδοτικός Οργανισμός Πάπυρος) τευχ. 532, Οκτώβριος 2012, όπου αναφέρει: «Το ORIA (SSORIA) κατασκευάστηκε το 1920 στο Σάντερλαντ της Μεγάλης Βρετανίας από την Osbourne, Graham & Co με αριθμό ναυπήγησης 222 και η συνολική του χωρητικότητα ήταν 2.127 τόνοι. Αποτελούσε ιδιοκτησία της νορβηγικής εταιρείας Fearnley & Eger με έδρα το Όσλο και με την έναρξη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου οι Γερμανοί το χρησιμοποίησαν για τη μεταφορά στρατευμάτων τους στη Νορβηγία, ενώ κατόπιν εντάχθηκε στις γερμανικές νηοπομπές με προορισμό τη Βόρεια Αφρική. Το 1941 και ενώ βρισκόταν στο λιμάνι της Καζαμπλάνκα, επιτάχθηκε από τη φιλογερμανική γαλλική "κυβέρνηση του Βισύ", μετονομάστηκε σε *Sainte Julienne* και με έδρα το λιμάνι της Μασσαλίας χρησιμοποιήθηκε στη Μεσόγειο. Στις 25 Νοεμβρίου 1942 επιστράφηκε στον νόμιμο ιδιοκτήτη του και πήρε εκ νέου το αρχικό του όνομα, ενώ λίγο καιρό αργότερα δόθηκε στη γερμανική εταιρεία Mittelmeer Reederei GmbH και απέπλευσε για την Ιταλία. Τον Σεπτέμβριο του 1943, μετά τη συνθηκολόγηση της Ιταλίας με τους Συμμάχους και την κατάληψη των Δωδεκανήσων από τις γερμανικές δυνάμεις, το ORIA βρέθηκε στη Ρόδο».

2. Γιάννης Ράγκος ό.π.

3. Γιάννης Ράγκος ό.π.

4. Ο Gulio Antoniacci ήταν στρατιώτης στα Δωδεκάνησα. Επειδή μετά την σύλληψη των Ιταλών στρατιωτών δεν χώρεσαν όλοι στο ORIA κάποιους τους μετέφεραν με αεροπλάνα από την Ρόδο στο Τατόι προκειμένου να τους μεταφέρουν στην συνέχεια στα στρατόπεδα συγκέντρωσης στην Γερμανία. Αυτούς λοιπόν τους από τύχη διασωθέντες Ιταλούς αιχμαλώτους χρησιμοποίησαν οι Γερμανοί για την ταφή των χιλιάδων πτωμάτων ναυαγών του ORIA, σύμφωνα με την μαρτυρία του ίδιου, όταν για πρώτη φορά επισκέφθηκε τον χώρο το Φεβρουάριο του 2014, στην πρώτη εκδήλωση τιμής των θυμάτων του ORIA στην Ελλάδα.

5. www.piroscafooria.it

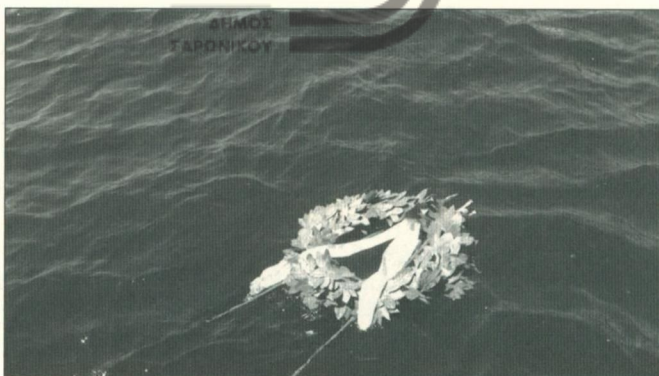
6. Λεπτομερής καταγραφή όλων των εκδηλώσεων που έγιναν και στην Ελλάδα και στην Ιταλία υπάρχει στην Εισαγωγή του βιβλίου που επιμελήθηκε ο Γιώργος Ιατρού: Πάολο Τσιάμπι, *Η Καραβάνα στο Βυθό της Θάλασσας*, έκδοση Χρυσή Τομή, Κερατέα 2014, σελ. 13 κε.

7. Η καραβάνα αυτή, συντηρημένη πλήρως από το δύτη Τέλη Ζερβούδη, παραδόθηκε πρόσφατα (21-11-2016), στο Δήμο του Βαϊάνο, σε ειδική τιμητική εκδήλωση όπου προβλήθηκε το ντοκιμαντέρ *memORIA* του Γιώργου Ιατρού, από τον Αντιπεριφερειάρχη Πέτρο Φιλίππου (π. δήμαρχο Σαρωνικού), τον δύτη Τέλη Ζερβούδη, τον Γιώργο Ιατρού και τη δημοσιογράφο Μαρία Κουφοπούλου.

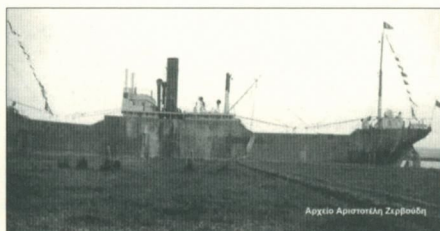
ΠΗΓΕΣ

— Αριστοτέλης Ζερβούδης: «Το ναύαγιο του ORIA – Η μεγαλύτερη ναυτική τραγωδία στο Αιγαίο κατά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο», *Πόλεμος και Ιστορία*, τευχ. 54, Ιούλιος-Αύγουστος 2002, σελ. 9-11.

- Νίκος Πηγαδάς: «Ένα ναυάγιο που ξεπερνά σε θύματα και τον Τιτανικό», *Έθνος*, 9 Δεκεμβρίου 2006, σελ. 26-27.
- Βασίλης Μεντόγιαννης: «ORIA το ναυάγιο των 4.181 νεκρών», *Explore Nature*, τεύχ. 10, Ιανουάριος 2009, σελ. 135-145.
- Πιερ Κοσμίδης: «Βυθίστηκε με 4.000 ψυχές στη... λήθη της Ιστορίας», *Ελεύθερος Τύπος*, 18/9/2010, σ. 14-15.
- Βασίλης Μεντόγιαννης, Κωστής Μητσοτάκης, Γιώργος Νικολαΐδης: *52 μέρες 1943*, εκδόσεις Καστανιώτη 2004.
- Γιώργος Π. Ιατρού: «Η νήσος του Πατρόκλου του Δήμου Κερατέας. Σημειώσεις από μία έρευνα, Δήμος Κερατέας 2010.
- <http://astypalaia.wordpress.com/oria>
- www.piroscafooria.it
- www.warsailors.com/singleships.oria.html
- Γιάννης Ράγκος: «Μνημείο & Ντοκιμαντέρ» άρθρο στο περιοδικό *Ιστορία Εικονογραφημένη* (Εκδοτικός Οργανισμός Πάπυρος), τεύχ. 532, Οκτώβριος 2012.
- Πάολο Τσιάμπι: *Η καραβάνα στον βυθό της θάλασσας – Μονόλογος για τα θύματα του ατμόπλοιου ORIA (12-2-1944) στο νησί του Πατρόκλου*, εκδόσεις Χρυσή Τομή και ΑΩ Εκδόσεις, Επιμέλεια Γιώργος Ιατρού.
- Ντοκιμαντέρ *memORIA* του Γιώργου Ιατρού.
- Ντοκιμαντέρ *memORIA* του Γιώργου Ιατρού.

Τιμή στους νεκρούς του ORIA.

Το ατμόπλοιο ΟΡΙΑ.

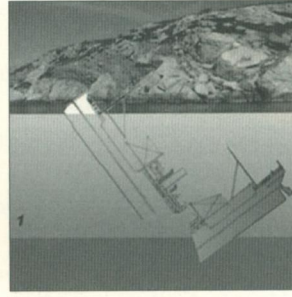
Ιταλοί στρατιώτες στην Ρόδο (1942-43)
κατά τη διάρκεια της ιταλικής Κατοχής στα Δωδεκάνησα.

Η καραβάνα του Ντίνο Μενικάτσι από το το Βαϊάνο Ιταλίας, που χάθηκε
στο Ναυάγιο του ΟΡΙΑ. Βρέθηκε από τον δύτη Αριστοτέλη Ζερβούδη.

*Το σημείο του ναυαγίου
στη νήσο Πάτροκλο.*

*Σχέδιο προσάραξης του
ORIA στη νήσο Πάτροκλο.*

*Ο επιζών από το ναυάγιο
του ORIA Julio Antoniaacci.*

*Από την Τελετή Παράδοσης
της Καραβάνας στο Βαϊάνο.*

*Το μνημείο αφιερωμένο στα θύμα-
τα του Ναυαγίου του ORIA, φιλο-
τεχνημένο από τον γλύπτη Θύμιο
Πανουργιά το 2014 που έγινε από
τον Δήμο Σαρωνικού στο 58ο χλμ.
της Παραλιακής Λεωφόρου Αθη-
νών-Σουνίου (όρια Δήμου Σαρωνι-
κού και Δήμου Λαυρεωτικής).*